

СЈЕЋАЊЕ НА МИТРОПОЛИТА ЛЕОНТИЈА РАДУЛОВИЋА (1888) СА ОСВРТОМ НА ИСТОРИЈУ ХЕРЦЕГОВАЧКЕ МИТРОПОЛИЈЕ – ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ БИОГРАФИЈЕ²

Сажетак: Након укидања Пећке Патријаршије 1766. у Херцеговину, као и у друге српске области дошле су грчке владике - фанариоти. Њихово службовање углавном је било изузетно негативно и међу обичним народом остали су запамћени у најгорем свјетлу. Доласке на позиције уносно су плаћали цариградском патријарху, а затим су та средства надокнађивали узимајући од обичне сиротиње у земљи. У херцеговачкој митрополији смијенило се десет фанариотских владика у периоду 1766–1889, до доласка првих Срба на ову катедру. Тема овог рада управо јесте живот, долазак и служба истакнутог Херцеговаца, митрополита Леонтија Радуловића (1888), првог Србина на катедри херцеговачких митрополита од укидања Пећке Патријаршије. Његов тежак и мученички живот био је само увертира за долазак на ову славну светосавску катедру. У раду смо се детаљно бавили његовим животним путем и службом, као и дјелимично историјом митрополије од постанка до његове службе. Рад је настао на основу релевантне историјске литературе, објављених извора и периодике и за циљ има да приближи значај доласка Срба на катедру херцеговачких митрополита за сам православни народ Херцеговине, као и да сачува успомену на овог значајног српског и херцеговачког архијереја.

Кључне ријечи: *Захумско-херцеговачка митрополија, митрополит, Леонтије Радуловић, црква, Мостар, Херцеговина.*

Захумско-херцеговачка и приморска епархија Српске православне цркве, историјски познатија као Херцеговачка митрополија, настала је за вријеме Светога Саве. Он је у XIII вијеку, на простору приближно данашњој епархији, основао 1221. Хумску епархију.³ Један од њених циљева, као и епархије Зетске јесте био да се на овим просторима учврсти православље и огранички дјелатност католичких мисионара.⁴ Епархија је основана на територији којом је претходно владао његов стриц Мирослав (1165 – 1196/99), за чије вријеме владавине је написан Мирослављев јеванђелистар (јеванђеље) – српска културна баштина на Унесковој листи „Памћење света“ (Memory of the World).⁵ Сједиште епархије било је на полуострву Стон, у манастиру Богородице Стонске.⁶ Оно је убрзо пребачено у храм светог апостола Петра на

¹ lazo998@gmail.com

² Рад представља измјењену верзију рада „Митрополит Леонтије Радуловић (1835-1888)- први Србин херцеговачки митрополит: од укидања Пећке патријаршије 1766 године“ објављеног у *Српски историјски часопис*, год. 6 бр. 6 (2023), 51-72.

³ *Шематизам српско-православне митрополије и архијерејезе Херцеговачко-захумске за годину 1890*, уредио: П. Ј. Поповић, (Сарајево: Штампарија Спиндлера и Лешнера, 1890), 4.

⁴ М. Благојевић, Д. Медаковић, *Историја српске државности*, књига I, (Нови Сад, 2000), 143.

⁵ Фототипско издање Мирослављевог јеванђеља чува се на више мјеста, између осталог доступно је широј јавности да га прелистава и користи(!) у оквиру библиотеке Задужбине „Кнез Мирослав Хумски“ у Требињу.

⁶ Д. Богдановић, „Преображај српске цркве“, у: *Историја српског народа*, књига I, (Београд:

Лиму,⁷ тако да се првобитно сједиште, као манастир, лагано угасило и до данас стоји необновљено. Након сељења сједишта епархије, она је у изворима била позната и као Лимска епрахија.

Своје историјско име – Херцеговачка митрополија, ова дијецеза Српске православне цркве носи по области Херцеговина. Сам назив Херцеговина први пут се помиње половином XV вијека, тачније 1454.⁸ Своје данашње име ова област добила је по свом владару Стефану Вукчићу Косачи (1435–1466)⁹, наследику Сандаља Хранића Косаче (1392–1435), обласном господару који се октобра 1448. на гробу светог Саве у манастиру Милешева прогласио за „херцега хумског и приморског“, а наредне године у априлу за „Херцега од Светог Саве“.¹⁰ Захваљујући томе, његова титула је гласила: „Стјепан божијом милошћу херцег од св. Саве, господар хумски и приморски и велики војвода русага босанскога, кнез дрински и к тому“.¹¹ Његова област, касније названа Херцеговина, обухватала је завидну територију, простирући се од Рисна и Херцег Новог на југу, до горњег тока Лима и обронака Јахорине на сјеверу, од ушћа Цетине на западу, па све до горњег тока ријеке Мораче на истоку.¹² Те границе биле су нешто шире у односу на границе саме митрополије, али су се временом скоро па изједначиле¹³ са границама Херцеговачке митрополије.

Херцеговина је представљала једну од обласних покрајина српских земаља и као таква посљедња је пала под османску власт, падом њеног посљедњег упоришта Херцег Новог 1482. Од тог периода, сједиште Херцеговачке митрополије усталило се у манастиру Тврдош. Митрополија је убрзо подијељена на двије, тзв. Требињску и Милешевску, које су се историјски опет сједињавале и чији архијереји су повремено управљали заједно са обје епархије.¹⁴ Ове двије епархије историјски су биле познате и под називима Захумска, Полухерцеговачка, Петровска и др.¹⁵ Херцеговачка митрополија своје ново сједиште добила је у манастиру Дужи, убрзо након разарања Тврдоша 1694.¹⁶ У оквиру тог манастира у који је сједиште пренио митрополит

1981), 317–320.

7 М. Јанковић, *Епископије и митрополије Српске цркве у средњем веку*, (Београд: 1985), 171–175.

8 М. Р. Милановић, *Стара Херцеговина – економско-социјални појмовник*, (Београд – Херцег Нови: Филип Вишњић, 2017), 29.

9 Херцег Стефан Вукчић Косача своје име је наводио на више начина. Познат је као Стефан, Стипан, Степан, Стјепан и Стиепан. (Р. Михаљчић, „Идејна подлога титуле Херцег“, у: Зборник радова са научног скупа: *Косаче – оснивачи Херцеговине*, (Гацко: СПКД „Просвјета“, 2000), 324).

10 С. Ђирковић, *Херцег Стефан Косача и његово доба*, (Београд: Научно дело, 1964), 106.

11 Т. Ковачевић, *Опис Босне и Херцеговине*, друго прегледано и допуњено издање, (Београд: Штампарија Н. Стефановића и Друга, 1879), 96–97.

12 Л. Радан, *Устанак у Источној Херцеговини (1875–1878)*, (Требиње: 2023), 16–18.

13 Под овим мислимо да данас област Херцеговине у потпуности улази у састав епархије Захумско-херцеговачке и приморске, као и да су сјеверне границе Херцегове земље, које су се простирале и до Јахорине историјски биле изван области Херцеговине.

14 Познато је да је свети Василије Тврдошки и Острошки управљао предјелима који су укључивали чак и манастир Морачу, што говори да је Херцеговачка митрополија била јединствена и прилично велика током службе митрополита Василија Јовановића (1639–1671).

15 Ђ. Слијепчевић, *Хумско-херцеговачка епархија и епископи (митрополити) од 1219. до краја XIX века*, (Београд: Епископија Захумско-херцеговачка, 2006), 127–135.

16 Манастир је најприје оштећен у великом земљотресу 1667. Братство манастира се током Великог бечког рата (1683–1699) обраћало Аустријанцима и Млечанима за помоћ. Турци су заузели манастир 1693, јер је он имао стратешки битну позицију на самој граници према

Саватије Љубибратић, посљедњи српски архијереј који је столовао у Дужима као сједишту митрополије, био је митрополит Аксентије II Јовановић Паликућа (1751–1763). Он је сједиште из манастира Дужи пренио у Мостар, који је у то вријеме израстао у трговински, а потом и у културни центар. Управо је у Мостару први фанариотски епископ Антим, основао мостарску црквену општину.¹⁷

Средином XVIII вијека, Пећка Патријаршија је запала у дубоку кризу. Серија ратова између Османског и Хабзбуршког царства, спорадични устанци народа, као и двије сеобе Срба, обезглавили су српски народ у Османском царству. Оставши без српских архијереја, Патријаршија је била у расулу и један временски период после 1752. била је седисвакантна.¹⁸ Ускоро је неколико фанариотских владика заредом долазило на патријаршијски престо и они су систематски уништавали поредак српске цркве на овим просторима, оптужујући и анатемишући српске црквене великодостојнике. Посљедњи Србин на катедри пећких патријарха био је патријарх Василије Јовановић-Бркић, који је 1763. постао патријарх. Службу је обављао само двије године, да би се 1765. на позицији пећког патријарха јавио Грк Калиник II.¹⁹ Наредне године дошло је до укидања Пећке Патријаршије. Овај чин значајно је обиљежио судбину српског народа. Не само што је Патријаршија упала у дугове и била укинута, већ је српски народ остао без свог најзначајнијег и историјског предводника. Сарадњом грчких владика са османским властима, управо је у њихове руке доспјела управа епархијама – насљедницама Патријаршије, укључујући и Херцеговачку митрополију.

Као што је већ речено, након укидања Пећке Патријаршије, грчке владике – фанариоти заузели су катедре епархија данашње Српске православне цркве. У току управљања Херцеговачком митрополијом, за период од 122 године, оставили су врло лошу успомену и били су, са пуним правом речено, врло омражени у народу. За једнога од херцеговачких митрополита – Јосифа, Томо Ковачевић је записао да је „био велики непријатељ народности српске и цркве хришћанске, гори од сваког Турчина; но смиреност и нежност лица, која ово читају, налажу ми ставити завесу на она зла која тај архипастир Јосиф чини, и на пороке, с којима је окаљан, и с којима оскверњава невину и богобојажљиву паству своју“.²⁰ Грчке владике су од народа наплаћивале неколико пореза и често им узимали и посљедње што су имали. Од тих пореза набројаћемо неке: свака кућа му је плаћала по грош годишње за порез под именом *батик* или *димарина*, на име *данка* давано му је 3-4 гроша годишње, сами свештеници су *именовање на функције* плаћали по 25 гроша, а за *освјештање* цркве фанариоти

Млетачкој републици. Наредне 1694. Млечани заузимају манастир и минирају га до темеља, како Турци не би могли да користе манастир. (Види: *Манастир Тврдош поводом 2000 година Хришћанства*, приредио: Ђорђе Јанковић, (Тврдош–Требиње: Манастир Тврдош, 2003), 26–27). Манастир је опет обновљен током Аустроугарске окупације, захваљујући Николи Руњевцу из требињског Пољица, који „на развалинама старог Тврдоша“ подиже нови. (С. Давидовић, *Српска православна црква у Босни и Херцеговини (од 960. до 1930. год.* (Сарајево:1991), 69).

17 В. Ђоровић, *Мостар и његова српска православна општина*, (Београд: СПО Мостар, 1933), 34–35.

18 Лат. *sede vacante* – празна столица – појам за упражњену епископску катедру.

19 Р. Самарџић, „Српска црква у Турском царству 1690–1766“, у: *Историја српског народа*, књига IV–1, (Београд: 1986), 531–545.

20 Т. Ковачевић, *Опис Босне и Херцеговине...*, 85.

су узимали и по 5.000 гроша. За владика Дионисија остало је записано да је по Босни за свештенике производио и обичне чобане, само да би од њих узео новац. Неријетко се дешавало да одрасли нису били крштени јер њихове породице нису имале новца за то, а владике нису хтјеле да их крсте без накнада.²¹ Захваљујући томе, није било чудо да су фанариоти били оцрњени и омражени у народу.²²

Њихова улога посебно је била лоша у току устанака зубачког војводе Луке Вукаловића. Фанариоти не само да нису подржавали устанак како каже Васо Пелагић, „него су јавне окружнице писали и свуд по мирним крајевима народу шиљали, а и сами у судницама, зборовима и црквама читали: да свако мирно, у царском здрављу, своје послове врши и да нигђе не помаже нити ступа у коло усташа, који су, веле свети оци, отпали од Бога и народа...“.²³

Први грчки владика у Херцеговини био је *Антим*. Он је, као што смо већ поменули, основао црквену општину у Мостару – новом сједишту Херцеговачке митрополије.²⁴ *Антим* је дошао у Херцеговину 1767, али се о његовој служби зна мало. Већ 1772. спомиње се митрополит *Ананије*, за кога је архимандрит Јоаникије Памучина оставио запис да је био „жесток, с напрасним грчким духом“. Са њим се братство манастира Житомислић уопште није слагало и митрополит их је чак и клеветао и тужио у Травнику, према казивању Памучине, свједочећи да не само „да су непокорни, него и да су у везама са неким „каурским краљем“ и да се спремају на устанак“.²⁵ Митрополит *Ананије* умро је 1802. у Мостару, након тридест година службе.²⁶ Његов насљедник био је цариградски Грк *Јеремија*. У Мостар је дошао 1803. На мјесто митрополита је дошао управо у току припрема Првог српског устанка и према записима архимандрита Гаговића, био је одан руском двору. За његову службу нема пуно историјских података. Зна се да је имао озлоглашеног ђакона Игњатија, да је одржавао везе са руским конзулом и спорадично упадао у препирке са својом паством. Умро је у Мостару 1815.²⁷

Митрополита *Јеремију* наслиједио је *Јосиф*, титуларни кратовски епископ. Иако се у Херцеговини задржао све до 27. јула 1836, о њему нема значајнијих историјских података, изузев тога да је био горд и грамзив човјек, о чему свједочи и поменути запис Томе Ковачевића. Умјесто њега, на катедру је 1837. дошао још један цариградски Грк, *Прокопије*. Он се задржао на служби тек нешто више од десет мјесеци и опозван је исте године.²⁸ Бугарин *Авксентије* постао је митрополит 1838. За њега је Серафим Шолаја, један од тројице мостарских пароха, записао да је био постник и богомољац, али „никад га богомољнијега,

21 Ђ. Слијепчевић, *Историја српске православне цркве*, књига II, (Београд: 2002), 470–471.

22 Иако је и наше мишљење о фанариотским владикама критички лоше настројено, без наміјере да улазимо у дубљу анализу њиховог дјеловања, скрећемо пажњу да су они искључиво били одраз слике и прилике периода у коме су дјеловали. Упркос томе, као црквени великодостојници могли су поступати пријатније према својој пастви.

23 Ђ. Слијепчевић, *Историја српске православне...*, 472.

24 Од како је митрополит Аксентије II (1751–1763) пребацио сједиште у Мостар, овај град је остао сједиште Херцеговачке митрополије и потоње Захумско-херцеговачке и приморске епархије све до данас, са изузетком периода Рата у Босни и Херцеговини и неколико поратних година.

25 В. Ђоровић, *Мостар и његова српска...*, 42.

26 Н. Радосављевић, „Ананије, митрополит захумско-херцеговачки (1772–1802)“, у: Зборник радова са научног скупа на тему *Осам вијекова Светосавља у Херцеговини*, (Гацко: 2020), 203–216

27 В. Ђоровић, *Мостар и његова српска...*, 44 – 46.

28 Ђ. Слијепчевић, *Историја српске православне...*, 479–480.

а неумољнијега“. По својој грамзивости превазилазио је све претходнике, али на срећу по Херцеговце, задржао се у Мостару до 1848. Остао је запамћен као владика који је у цркви клео кума, као и једини архијереј против кога је народ отворено протествовао.²⁹

Авксентијев наследио био је митрополит Јосиф, који је по други пут дошао у Херцеговину 1848, задржавши се овај пут до 1854. Према подацима Босанско-херцеговачког источника за 1892, његов наследио био је Партеније, који се задржао само годину дана у Херцеговини, да би потом митрополијом управљао Герасим, све до 1863. Са друге стране, Владимир Ђоровић је сматрао да је Јосифа директно наслиједио Григорије, који је дошао у Херцеговину 1854.³⁰ Он се задржао у Херцеговини до 1861. Тада је епархија остала седисвакантна на три године, да би потом за митрополита био именован Бугарин Прокопије. Он је уједно и претпоследњи фанариот на катедри херцеговачких митрополита. Значајан је посебно јер је за вријеме његове управе митрополијом саграђен Сабрани храм свете Тројице у Мостару, сједиште Херцеговачке митрополије, односно Захумско-херцеговачке и приморске епархије.³¹ Премјештен је по својој жељи у Мелник 1875.³²

Митрополит Игњатије, последњи фанариот на катедри у Херцеговини, дошао је у Мостар 29. јула 1875, на самом почетку Херцеговачког устанка. Био је пркосан и образован владика и није се слагао са потоњим аустроугарским режимом. Око једног разграничења са Новопазарским санџаком, митрополит је уложио протест на цијепање своје митрополије, па је тако пао у немилост власти. Он је пензионисан 15. фебруара 1888.³³ Већ наредни дан, Свети синод Цариградске Патријаршије је изабрао Србина, а уједно и Херцеговца Леонтија Радуловића за херцеговачког митрополита и тако након 123 године фанариотског управљања митрополијом, ово достојанство пренио на једног српског владика.

Митрополит Леонтије Радуловић био је први Херцеговац на катедри херцеговачких митрополита након 1765. и краја службе митрополита Стефана Милутиновића – Мркоњића. Додатак презимену – Мркоњић асоцирао је на поријекло митрополита Стефана из села Мркоњићи, надомак Требиња.³⁴ Значајно је споменути да је његов претходник, митрополит Аксентије II Јовановић-Паликућа (1751 – 1763) такође био Требињац, родом из села (данас

29 В. Ђоровић, *Мостар и његова српска...*, 52–55.

30 Исто, 55–58; Ђ. Слијепчевић, *Историја српске православне...*, 481.

31 Сава Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, (Београд-Подгорица-Крагујевац: Евро-Унирекс-Каленић, 1996), 412.

32 Ђ. Слијепчевић, *Историја српске православне...*, 481.

33 Милош Благојевић, *Захумско-херцеговачка епархија и митрополија*, (Београд: 2009), 76–77; Ђ. Слијепчевић, *Историја српске православне...*, 482.

34 М. Благојевић, *Захумско-херцеговачка епархија и митрополија*, (Београд: 2009), 73. Овдје треба скренути пажњу да је презиме херцеговачког митрополита Стефана Милутиновића (1763–1765) Милош Благојевић погрешно написао као Радивојевић. Да се ради о грешки, свједочи неколико радова, шематизам митрополије за 1890, као и највећи свједок – споменик у самом манастиру Дужи на коме пише Милутиновић. (Види: *Шематизам српско-православне митрополије и архидијецезе Херцеговачко-захумске за годину 1890*, уредио: Патрикије Ј. Поповић, (Сарајево: 1890), 8, 40–41; Недељко Радосављевић, „Херцеговачки митрополити 1766–1878“, *Историјски часопис*, књига LVII, (2008), 176; https://eparhija-zahumskohercegovacka.com/?page_id=2099 (приступљено: 31. јула 2022. у 00.41).

приградског насеља) Мостаћи.³⁵ Од укидања Пећке Патријаршије 1766. ова катедра је била искључиво резервисана за грчке владике, па је ово именовање митрополита Радуловића било врло значајно за сву паству у Херцеговини.

Леонтије Радуловић рођен је 1835. у селу Туље у близини Требиња. На рођењу је добио име Лазар. Школовао се најприје у Мостару 1844 – 1849, а потом у манастиру Дужи. Своје школовање у Мостару, Радуловић је провео код свог рођеног ујака, архимандрита Јоаникија Памучине. Након окончања школовања у манастиру Дужи, започео је богословију у Београду, али је убрзо због болести напустио. Замонашио се 1856. и добио име Леонтије. Замонашио га је митрополит Григорије у Фочи 12. марта 1856. Исте године је рукоположен за јерођакона, а затим и за јеромонаха манастира Дужи.³⁶

У том периоду, његов животни пут је нагло постао занимљивији, јер се млади Радуловић прикључио покрету војводе Луке Вукаловића. Једно вријеме је обављао дужност писара, а онда је био посредник између устаника и руског конзула у Дубровнику. Због тих посредовања и акција, аустријске власти су премјестиле душе калуђере Јевстатија Дучића, Мелентија Перовића и Леонтија Радуловића из Дубровника у Задар, како би се везе у потпуности прекинуле.³⁷ Након завршетка устанка, Радуловић се вратио у Мостар и постао парох умјесто Прокопија Чокорила.³⁸

Устаничка идеја и жеља за ослобођењем у Херцеговини су увелико тињале и након пропасти устанака Луке Вукаловића. У том периоду, министар владе у Београду, Илија Гарашанин стварао је мрежу сарадника на простору Херцеговине, како би се управо ту створио један значајан пункт за устанак против Турака. Гарашанин је 1865. за повјереника у Херцеговини поставио архимандрита Серафима Перовића, чији је један од помоћника био управо и Леонтије Радуловић – душки калуђер. Шездесетих година XIX вијека у службу владе Србије активно се укључио и Мићо Љубибратић. Он је постао такође повјереник владе у Београду за устаничку ствар у Херцеговини, са задатком да се све спреми за устанак током 1867. Иако је све изгледало да ће се устанак заиста подићи и иако је Радуловић активно учествовао у његовим припремама, од устанка није било ништа. У току године пао је режим Илије Гарашанина, а идуће године убијен је кнез Михајло. Тако су устаничке идеје доживиле слом на одређени временски период.³⁹

Везе и рад на организовању устанка, ускоро су Леонтија Радуловића скупо коштале. Наиме, сазнавши за везе архимандрита Серафима Перовића са српском владом, османски валија Сафет-паша је почео са систематским прогонима сарадника на организацији устанка. Током 1870. у Мостару су ухапшени Јован Перовић и Леонтије Радуловић, а у истом периоду је приведен и сам Серафим Перовић. Османске власти су прије тога детаљно претресле манастир Житомислић. Код Перовића је нађена преписка у којој је по основу увида у исту пронађена веза са одборима за подизање устанка у Београду,

35 С. Вуковић, *Српски јерарси...*, 10.

36 *Шематизам српско-православне митрополије и архидијецезе...*, (Сарајево: 1890), 12, 112–113; Ђ. Слијепчевић, *Историја српске православне...*, 501.

37 Vojislav J. Korać, *Trebinje – istorijski pregled. Period od dolaska Turaka do 1878. god*, knjiga 2 – dio 2, (Trebinje: 1971), 500; Владимир Ђоровић, *Лука Вукаловић и херцеговачки устаници 1852 – 1862*, (Београд: 2018), 104–105.

38 В. Ђоровић, *Мостар и његова српска...*, 94.

39 V. J. Korać, *Trebinje...*, 584–586.

Загребу и Дубровнику. Такође, потврђено је и да је Перовић са сарадницима, укључујући дакле и Леонтија Радуловића, из Русије примио 15.000 дуката, које је подијелио у земљи. Против приведених и ухапшених је поведен судски процес у оквиру кога је утврђена кривица свих и исти су осуђени на робију. Јован и Серафим Перовић, као и Леонтије Радуловић одведени су у прогонство у Феџан – Фезан у Африку.⁴⁰

Леонтије Радуловић је у изгнанству провео шест година. Према писању Владимира Ћоровића, османска влада је рачунала да ће се стање у земљи, које се заострило избијањем Херцеговачког устанка, смирити ако помиљује и у земљу врати Леонтија Радуловића и његове сапатнике и саборце. Ипак, та нада их је страшно преварила. Устанак не само да није утихнуо, него је букнуо још јаче, а и сам Радуловић није остао у земљи. Вративши се 1876, након искрцавања у Дубровнику, одмах је отишао у Црну Гору, гдје је и живио наредне три године. Од 1879. опет се вратио у Мостар, гдје је 1. јануара, рукоположен је у чин архимандрита и постао је помоћник – секретар митрополиту Игњатију.⁴¹ У Мостару је, на позицији помоћника митрополита Игњатија остао све до именовања за херцеговачког митрополита.

У том периоду архимандрит Радуловић имао је занимљиву етапу живота у односима са новим окупационим властима. Најприје се нашао као потписник Меморандума против нових власти, који је 1880. владару упутила мостарска црквена општина. У овом истогу, наглашено је да нова власт није имала поштовања према српској вјери, обичајима, језику и писму. Такође је напоменуто да је положај српског народа био тежи него под Турцима. „Раније турски чиновници нису никад порицали српску народност...“, писало се у оквиру Меморандума.⁴² Те активности биле су увод за поновно протјеривање архимандрита Радуловића. Он је био упетљан у проблем око новог *Закона о војној обавези* од 4. новембра 1881, који је био повод за Херцеговачки устанак из 1882. Потпис против тога закона дао је митрополит Игњатије. Леонтије Радуловић, Ристо Иванишевић и Јован Љепава су због противљења истом и због конкретног рада на подизању устанка при мостарској црквеној општини били протјерани од стране Земаљске владе, а на приједлог сарадника власти Јефта Бјелобрка. Он је тада заједно са својим пријатељима из мостарске црквене општине пребачен у затвор у Осијек, да би убрзо потом био пуштен и опет се вратио у Мостар.⁴³

Након овог хапшења и протјеривања, а нарочито након учешћа у организацији самог устанка у Херцеговини 1882, дотадашњи углед архимандрита Радуловића био је још већи. Он је сматран не само борцем за слободу, већ и достојним црквеним лицем међу паством у Мостару што је, у односу на фанариотску службу и омраженост црквених лица међу народом, било озбиљно

40 Исто, 586–587; *Шематизам српско-православне митрополије и архидијецезе...*, (Сарајево: 1890), 116–117.

41 В. Ћоровић, *Мостар и његова српска...*, 94; *Шематизам српско-православне митрополије и архидијецезе...*, (Сарајево: 1890), 12.

42 Боривоје Милошевић, „Епархија Захумско-херцеговачка током аустроугарске управе у Босни и Херцеговини“, у: *Зборник радова са научног скупа на тему: Осам вијекова Светосавља у Херцеговини*, (Гацко: 2020), 267.

43 Божо Маџар, *Покрет Срба Босне и Херцеговине за вјерско-просвјетну самоуправу*, (Сарајево: 1983), 49–50, 108–109.

признање. Већ тада га је народ називао мучеником.⁴⁴ То је несумњиво Леонтија Радуловића издигло за првог кандидата за новог херцеговачког митрополита крајем осамдесетих година XIX вијека.

Аустроугарском режиму је управо и одговарао такав кандидат, јер је преко његове популарности држава хтјела да приђе народу у Мостару и Херцеговини, како би се покушала обрачунати са немирном мостарском црквеном општином. Земаљска влада је сматрала да је затворска казна била архимандриту за наук, као и да ће захваљујући њој, а и свом слабом здрављу, Радуловић бити лојалан властима. У каквој је позицији он био, довољно говори један опис барона Апела који је навео да је Радуловића тешка судбина поучила „опрезности и дубоком неповјерењу, које му је својствено као и сваком Херцеговцу, само још у већој мјери“. Он је у самом Мостару против себе имао Јефта Бјелобрка, чија је струја заговарала Серафима Перовића за митрополита. Уз то, Игњатије је још увијек био присутан и пријетио је да још једном учини неки преступ против државе, па је влада одлучила да именовање за новог митрополита убрза. Одлуком цара Франца Јозефа, архимандрит Леонтије Радуловић именован⁴⁵ је за новог херцеговачког митрополита и насљедника пензионисаног Игњатија, 19. марта 1888.⁴⁶ Овај царски декрет о именовању је написан на ћирилици, а и сам цар Франц Јозеф се на њега потписао ћирилицом!⁴⁷ То потврђује тежњу режима да мостарским Србима, који су у овим тренуцима били најактивнији противници режима у одбрани своје културе, вјере, права, језика и писма, покуша и на овај начин подићи.

Архимандрит Леонтије Радуловић, по благослову цариградског патријарха Дионисија V, хиротонисан је у Мостару 1. маја 1888. Хиротонију је извршио добро-босански митрополит Ђорђе Николајевић уз саслужење звоничког митрополита Дионисија и умировљеног херцеговачког митрополита Игњатија. Нови митрополит Радуловић се у току своје приступне бесједе обратио вјерном народу и свештеницима, радосно их поздрављајући и сугеришући им да од тада при сваком бослужењу помињу његово име ријечима

---

44 Исто, 52.

45 Православље у Босни и Херцеговини било је у незавидном положају. Питање цркве и њеног рјешења покренуто је одмах након окупације. Најприје је постојала идеја да се епархије – митрополије са простора Босне и Херцеговине прикључе Карловачкој митрополији, али када је та иницијатива пропала, сама Аустроугарска је ријешила црквено питање. Држава је у директним договорима са Цариградском Патријаршијом обезбједила да се православна црква у Босни и Херцеговини стави под надлежност државе. Сам цар именовао је митрополите, који су плату примали од државе и нису смјели узимати новац од своје пастве. Као надоканду цариградском патријарху је одређено давање од 58.000 гроша које је намиривала Аустроугарска. Новоименовани митрополити од стране цара, имали су за обавезу да буду лојални Монархији, да у обредима помињу име цариградског патријарха, да од њега набаљају свето миро и траже благослов за именовање. Посљедње је било штура формалност. На основу тога, Аустроугарска држава и Цариградска Патријаршија потписале су црквену Конвенцију 31. марта 1880. у оквиру које су потврдиле наведене одлуке у виду чланова. На основу тога, Леонтије Радуловић је именован за митрополита од стране цара Франца Јозефа. (*Извори за историју Српске православне цркве у Босни и Херцеговини*, приредили: Бојан Стојнић и Радован М. Пилиповић (Бањалука-Београд: 2020), 58–59).

46 Б. Маџар, *Покрет Срба Босне и Херцеговине...*, 53; Томислав Краљачић, *Калајев режим у Босни и Херцеговини 1882–1903*, (Београд: 2017), 347.

47 Т. Краљачић, *Калајев режим у Босни и Херцеговини 1882–1903*, (Београд: 2017), 210.

„опреосвештењем, архиепископје и митрополитје нашем Леонтији“.⁴⁸ Хиротонији је присуствовао изасланик Земаљске владе, барон Апел, коме се у оквиру бесједе митрополит Радуловић нарочито захвалио, посебно поменувши хвале на рачун цара Франца Јозефа.⁴⁹

Нови митрополит Радуловић није се дуго задржао на овој катедри. Само неколико мјесеци након хиротоније, преминуо је у Мостару, 12. октобра 1888.⁵⁰ Преминуо је од посљедица туберкулозе.⁵¹ Његова смрт заправо није била велико изненађење, иако је митрополит био релативно млад човјек у тренутку смрти. Она је била посљедица болести, као и дугогодишње тортуре и изгнанства, нарочито за вријеме Османског царства, али и касније Аустроугарске.

За његову смрт везана је једна од најзначајнијих иницијатива какве такве сарадње Срба и Хрвата у Мостару за вријеме Калајевог режима (1882 – 1903). Наиме, када је митрополит преминуо, мостарски Хрвати су имали намјеру да и на католичкој цркви звони посмртно звоно, што је бискуп Буцоњић одлучно одбио. То је резултирало појавом једног „Огласа“ у граду, потписаног са „домаћи“ у оквиру кога се позивало на слогу и прекоријевао овај гест бискупа. Дијелове текста преносимо и они кажеу да: „чудно је да се не би могло допустити звоњење ако би Владика умирао, баш чудновато! Бива да се ми грађани ни у чем не радимо приближити к браћи суграђаном, него зар да вазда живимо у мржњи на корист незна се кога? Та барем у оваквијем згодама.... Оваки поступак грађанство осуђује пошто је очито да се наше старешинство црквено ни у чем не стара о зближењу..“. На крају самог „Огласа“ се упозорава на могућност опадања ауторитета фрањеваца, управо због оваквих супротности у односу на народно размишљање.⁵²

Ову иницијативу је окружни предстојник Милер оцијенио као прву такву у оквиру које на површину избија тенденција приближавања католика и православца на словенској бази. У прилог томе је ишла и намјера Марка Шешелја, досељеног Далматинца и Хрвата да на сандук покојног митрополита стави вијенац са натписом: „Покојом Митрополиту народном пријатељу, заговорнику братске слоге – Хрватска Младеж Мостарска“. Ово је одмах осујећено, а Шешелј је за сваки случај ухапшен и задржан на три дана у притвору.⁵³ Циљ овог хапшења свакако је било осујећивање било какве сарадње Срба и Хрвата, али и стварања било које врсте опозиционог католичког покрета међу грађанством које, као што смо видјели, није стајало на истим становиштима као фрањевци.

Упркос томе, вјерни народ херцеговачке митрополије достојно је сахранио свог митрополита. Сахрањен је у новом Саборном храму свете Тројице на Бјелушинама, одмах испод владичанског стола. На мјесту гдје је сахрањен подигнут је саркофаг вајара Ивана Рендулића и тако је његов гроб обиљежен једним лијепим умјетничким дјелом.⁵⁴ Своју службу тако је окончао први Херцеговац и Србин од 1766. на катедри херцеговачких митрополита,

48 Дабро-босански источник, бр. 5(11), година II, мај 1888, 66.

49 Дабро-босански источник, бр. 5(11), година II, мај 1888, 68.

50 Дабро-босански источник, бр. 10(16), година II, октобар 1888, 145.

51 С. Вуковић, *Српски јерарси...*, 286.

52 Т. Краљачић, *Калајев режим...*, 213–214.

53 Исто, 214.

54 В. Ђоровић, *Мостар и његова српска...*, 94–95; Ђ. Слијепчевић, *Историја српске православне...*, 501.

након само неколико мјесеци.

Посмртни остаци митрополита Радуловића почивали су мирно у Саборном храму свете Тројице у Мостару све до 1992. У току Рата у Босни и Херцеговини, тачније на самом његовом почетку, овај велелепни храм и катедрално мјесто Херцеговачке митрополије бездушно је уништен. Храм који је уз стару цркву и Владичански двор изражавао присуство и идентитет мостарских Срба најприје је запаљен, а затим двапут миниран током јула 1992.⁵⁵ Тада је и оштећен гроб са посмртним остацима митрополита Радуловића.

Током обиласка рушевина Саборног храма у намјери за обнављањем истог, у остацима храмовног комплекса пронађен је и гроб Леонтија Радуловића. У оквиру гроба његово тијело пронађено је нетрулежно и цијело, упркос условима којима је било изложено у периоду 1992 – 2009, као и временском периоду од 1888. Његови посмртни остаци есхумирани су 13. новембра 2009. и положени у ковчег у Стару цркву Рођења Пресвете Богородице, до обнове храма.⁵⁶

Митрополита Леонтија Радуловића наслиједио је његов саборац из устаничког и изгнаничког периода и још један Требињац на катедри херцеговачких митрополита, Серафим Перовић. Одмах по смрти митрополита Радуловића, архимандрит Перовић је најприје именован за администратора митрополије, да би потом 26. фебруара 1889. био именован од стране цара Франца Јозефа за херцеговачког митрополита. Уз присуство царско-краљевског комесара и уз благослов патријарха Дионисија V, Перовић је хиротонисан за митрополита 16. априла 1889. у Мостару.⁵⁷ На катедри херцеговачких митрополита, митрополит Серафим Перовић остао је све до своје смрти 17. фебруара 1903.⁵⁸ Значај његовог столовања је умногоме већи, нарочито јер је већи дио свог имања оставио фонду за помагање српских школа.⁵⁹

На тај начин, Херцеговина је за насљедника митрополита Радуловића добила још једног српског црквеног великодостојника из Требиња и Херцеговине. То је била још једна битна ствар за вјерни народ ове митрополије, коме је долазак самог митрополита Радуловића на положај, послеје толико година фанариотске службе, био од изузетног значаја. Митрополит Леонтије Радуловић, иако се задржао тек нешто више од пет мјесеци на положају архијереја Херцеговачке митрополије, међу својим вјерним народом остао је упамћен као благ и побожан човјек, мученичког и тешког живота. Позитивна мисао о њему и његовом службовању међу Херцеговцима остала је упечатљива и до дан данас, а његове нетрулежне мошти свједоче његовој оданости вјери, Богу и цркви, и на крају и свом народу Херцеговине.

---

55 Радомир Станић, *Стара православна гробља Мостара*, (Мостар: 2021), 14.

56 Извор: <http://arhiva.eparhija-zahumskohercegovaacka.com/node/2351> (приступљено: 31. јула 2022. у 1.10).

57 *Дабро-босански источник*, бр. 6, година III, 15. март 1889, 81–83.

58 *Глас Црногорца*, бр. 9, 22. фебруар 1903; С. Вуковић, *Српски јерарси...*, 441.

59 *Застава*, бр. 49, 4. март 1903.

Извори и литература:

Објављени извори:

- *Извори за историју Српске православне цркве у Босни и Херцеговини*, приредили: Бојан Стојнић и Радован М. Пилиповић (Бањалука-Београд: 2020).
- Ковачевић, Томо, *Опис Босне и Херцеговине*, друго прегледано и допуњено издање, (Београд: 1879).
- *Манастир Тврдош поводом 2000 година Хришћанства*, приредио: Ђорђе Јанковић, (Тврдош – Требиње: 2003).
- *Шематизам српско-православне митрополије и архидијецезе Херцеговачко-захумске за годину 1890*, уредио: Патрикије Ј. Поповић, (Сарајево: 1890).

Периодика:

- *Глас Црногорца*, Цетиње 1903.
- *Застава*, Нови Сад 1903.
- *Дабо-босански источник*, Сарајево 1888–1889.

Монографије:

- Благојевић Милош, Медаковић Дејан, *Историја српске државности*, књига I, (Нови Сад: 2000).
- Благојевић Милош, *Захумско-херцеговачка епископија и митрополија*, (Београд: 2009).
- Вуковић Сава, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, (Београд: 1996).
- Давидовић Светислав, *Српска православна црква у Босни и Херцеговини (од 960. до 1930. год)*, (Сарајево: 1991).
- Јанковић Марија, *Епископије и митрополије Српске цркве у средњем веку*, (Београд: 1985).
- Кораћ, Vojislav J, *Trebinje – istorijski pregled. Period od dolaska Turaka do 1878. god*, књига 2 – dio 2, (Trebinje: 1971).
- Краљачић, Томислав, *Калајев режим у Босни и Херцеговини 1882–1903*, (Београд: 2017).
- Маџар Божо, *Покрет Срба Босне и Херцеговине за вјерско-просвјетну самоуправу*, (Сарајево: 1983).
- Милановић Милан Р, *Стара Херцеговина – економско-социјални појмовник*, (Београд – Херцег Нови: 2017).
- Радан Лазар, *Устанак у Источној Херцеговини (1875–1878)*, (Требиње: Задужбина „Кнез Мирослав Хумски“, 2023).
- Слијепчевић Ђоко, *Историја српске православне цркве*, књига 2, (Београд: 2002).
- Слијепчевић Ђоко, *Хумско-херцеговачка епархија и епископи (митрополити) од 1219. до краја XIX века*, (Београд: 2006).
- Станић Радомир, *Стара православна гробља Мостара*, (Мостар: 2021).
- Ђирковић Сима, *Херцег Стефан Косача и његово доба*, (Београд: 1964).
- Ђоровић Владимир, *Мостар и његова српска православна општина*, (Београд:

1933).

- Ђоровић Владимир, *Лука Вукаловић и херцеговачки устанци 1852–1862*, (Београд: 2018).

Научни чланци:

- Милошевић Боривоје, „Епархија Захумско-херцеговачка током Аустроугарске управе у Босни и Херцеговини“, у: Зборник радова са научног скупа: *Осам вијекова Светосавља у Херцеговини*, (Гацко: 2020), 266–288.
- Михаљчић Раде, „Идејна подлога титуле Херцег“, у: Зборник радова са научног скупа: *Косаче – оснивачи Херцеговине*, (Гацко: 2000), 308–341.
- Радосављевић Недељко, „Херцеговачки митрополити 1766–1878“, у: *Историјски часопис*, књига LVII, (2008), 175 – 197.
- Радосављевић Недељко, „Ананије, митрополит захумско-херцеговачки (1772–1802)“, у: Зборник радова са научног скупа на тему *Осам вијекова Светосавља у Херцеговини*, (Гацко: 2020), 203–216.

Монографске студије:

- Богдановић Димитрије, „Преображај српске цркве“, у: *Историја српског народа*, књига I, (Београд: 1981), 315–328.
- Самарџић Радован, „Српска црква у Турском царству 1690–1766“, у: *Историја српског народа*, књига IV–1, (Београд: 1986), 531–551.

Интернет извори:

- https://eparhija-zahumskohercegovacka.com/?page_id=2099 [приступљено дана 31. јула 2022. у 00.41]
- <http://arhiva.eparhija-zahumskohercegovacka.com/node/2351> [приступљено дана 31. јула 2022. у 01.10]

MA Lazar Radan
University of Novi Sad – Faculty of Philosophy
Ph.D Student

MEMORY OF METROPOLITAN LEONTIJE RADULOVIĆ (1888) WITH REFERENCE TO THE HISTORY OF THE METROPOLITANATE OF HERZEGOVINA - A CONTRIBUTION TO THE STUDY OF BIOGRAPHY

Summary: After the abolition of the Peć Patriarchy in 1766, Greek bishops came to Herzegovina, as well as to other Serbian areas. Their service was mostly extremely negative and among the common people they were remembered in the worst light. They paid a lucrative fee to the Patriarch of Constantinople for their arrival at the positions, and then compensated for those funds by taking from the ordinary poor of the country. In the Zahumlje-Herzegovina Metropolitanate, ten Greek bishops were replaced in the period 1766-1889, until the arrival of the first Serbs in this chair. The subject of this paper is precisely the life, arrival and service of a prominent Herzegovinian, Metropolitan Leontije Radulovic (1889), the first Serb to hold the seat of the Metropolitans of Herzegovina since the abolition of the Patriarchy of Peć. His difficult and martyred life was only a prelude to his arrival at this famous position. In the paper, we dealt in detail with his life path and service, as well as partially with the history of the Metropolis from its foundation to his service. The work was created on the basis of relevant historical literature, sources and newspapers and aims to bring closer the significance of the arrival of the Serbs to the seat of the Metropolitans of Herzegovina for the Orthodox people of Herzegovina itself, as well as to preserve the memory of this important Serbian and Herzegovina archbishop.

Key words: Zahumlje-Herzegovina Metropolitanate, metropolitan, Leontije Radulovic, church, Mostar, Herzegovina.